

В. Б. Ковальчук

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
канд. юрид. наук, проф.,
зав. кафедри конституційного та міжнародного права

А. В. Бучин

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
аспірант кафедри конституційного та міжнародного права

АДВОКАТСЬКА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО ІЗ ЗАХИСТУ МОВНИХ ПРАВ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

© Ковальчук В. Б., Бучин А. В., 2015

Розглядається участь Володимира Старосольського як адвоката, громадського діяча та вченого-конституціоналіста у захисті мовних прав українців у Другій Речі Посполитій у контексті вирішення українського національного питання на початку ХХ століття.

Ключові слова: Володимир Старосольський, мовні права українців, Друга Річ Посполита, права людини, національні свободи.

В. Б. Ковальчук, А. В. Бучин

АДВОКАТСКАЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЛАДИМИРА СТАРОСОЛЬСКОГО ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА ВО ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ

Рассматривается участие Владимира Старосольского как адвоката, общественного деятеля и ученого-конституционалиста в защите прав украинского языка во Второй Речи Посполитой в контексте решения украинского национального вопроса в начале ХХ века.

Ключевые слова: Владимир Старосольский, права украинского языка, Вторая Речь Посполитая, права человека, национальные свободы.

V. B. Kovalchuk, A. V. Buchyn

VOLODYMYR STAROSOLSKY'S ADVOCACY AND POLITICAL PUBLIC ACTIVITY ON DEFENCE OF UKRAINIANS' LANGUAGE RIGHTS IN THE SECOND COMMONWEALTH OF POLAND

Participation of Volodymyr Starosolskyi as an advocate, publicman and scientist in defence of Ukrainians' linguistic rights in the Second Commonwealth of Poland is examined in the context of Ukrainian national question at the beginning of XX century.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, Ukrainians' language rights, Second Commonwealth of Poland, human rights, national liberties.

Постановка проблеми. Політика національних утисків, що її активно проводила Польська держава міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) на окупованих нею західноукраїнських землях з метою усунути будь-які ознаки їх українського характеру, висунула проблему правового статусу

української мови на одне із перших місць у діяльності правозахисного руху Галичини. Активна участь у цьому Володимира Старосольського як адвоката, що доповнювалася наявністю чіткої політичної і громадянської позиції, сприяла формуванню проблеми теорії державного (конституційного) права, власного погляду на місце мови у житті нації та держави. Витворені в процесі практичної діяльності та науково обґрунтовані ідеї і висновки не втрачають свого значення і сьогодні не тільки у контексті актуалізації наукової спадщини українського правознавця, але насамперед в контексті оптимального використання його ідейно-теоретичних напрацювань і практичного досвіду.

Стан дослідження. Сучасні дослідження з історії вітчизняної політико-правової думки містять тільки перші спроби осмислення теоретичної спадщини Володимира Старосольського та обґрунтування її значення для теорії і практики державотворення та правотворення в Україні (наукові розвідки П. Стецюка, Т. Андрусяка та С. Максимовича). Серед важливих напрямів доволі різнобічної творчості видатного українського правника, що залишились поза увагою дослідників-правознавців і потребують ґрунтовного, спеціального вивчення, діяльність із захисту одного із фундаментальних прав людини і громадянина, народу, нації – права на мову.

В частині висвітлення реалій тогочасного політико-правового і соціального життя, участі Володимира Старосольського у судових політичних процесах над українцями в Польщі, його громадської і політичної праці тощо, значення джерельної бази досліджуваної проблеми напрацьовані українськими істориками та політологами І. Кедриним, О. Жерноклеєвим, І. Райківським, Т. Огородником, Ю. Древницьким, В. Потульницьким, І. Кресіною, О. Панок, В. Згурською та ін.

Мета роботи – проаналізувати участь Володимира Старосольського у захисті мовних прав українців в Другій Речі Посполитій у контексті його професійної, громадсько-політичної діяльності та наукової праці.

Виклад основних положень. Визначальною рисою особистості Володимира Старосольського, що характеризує його не тільки як видатного громадського і політичного діяча, теоретика організації та активного учасника студентського руху в Галичині, авторитетного партійного лідера, а й як адвоката-професіонала, успішного оборонця у політичних процесах, талановитого педагога й науковця, ідейного наставника української молоді, публіциста, редактора, видавця, є щира відданість служінню нації, ідеї державної самостійності України, яка виразно проступає крізь усю його багатогранну діяльність і творчість. Насамперед прагненням захистити українську національну ідею як основу відновлення державності та політичної незалежності України продиктована участь Володимира Старосольського у заснованому на західноукраїнських землях у відповідь на окупаційну політику польської влади правозахисному русі, який, окрім безпосереднього надання юридичної допомоги учасникам боротьби за національні права українців в новоутвореній Другій Речі Посполитій, передбачав проведення різного роду заходів, спрямованих на вирішення особливо гострих українських політичних проблем.

Однією із найпомітніших акцій, організованих галицькими правозахисниками на підтримку справедливих домагань українців щодо їхнього соціально-політичного становища в Польщі, була діяльність з формування та реалізації активної громадянської і правової позиції щодо вільного розвитку і використання української мови в усіх сферах суспільного життя, і передусім у судочинстві. Провідну роль у цій надважливій справі відіграв Союз Українських Адвокатів, завданням якого як професійного адвокатського об'єднання, за словами його голови доктора Костя Левицького, "...є не тільки боронити станових прав членів палестри, але й прав загально-національних, бо українські адвокати є не лише виконавцями одної професії, але передусім громадянами й громадськими діячами" [1, с. 60]. Починаючи від перших Загальних Зборів, що відбулися у Львові 20 травня 1923 року, і впродовж подальших шістнадцяти років активної та

доволі різнобічної діяльності Союзу оборона прав української мови в судах і в державних урядах та установах не переставала бути одним із пріоритетних напрямків роботи як товариства загалом, так і окремих його членів.

Власне актуального звучання та гостроти проблемі мовної рівноправності додавали судові політичні процеси, які набули такого поширення, що вже у 1932–1934 рр. стали масовим явищем [2, с. 18; 3], однією із найхарактерніших ознак тогочасного життя українців в Польщі [4, с. 269], об'єднавши навколо українського питання видатних адвокатів і політичних діячів Західної України. Більшість із них входили до складу Союзу Українських Адвокатів, брали активну участь у роботі його керівних та друкованих органів, підготовці і реалізації спільних суспільно корисних ініціатив та програм, що давало їм змогу, виступаючи в обороні національних прав українського народу, максимально ефективно використовувати власний потенціал, а також залучати до роботи своїх колег.

У цьому контексті варто відзначити діяльність з реферування питання захисту прав української мови (І. Волошин, Ф. Евин, В. Старосольський, Р. Домбачевський, М. Глушкевич) [1, с. 47, 49, 52, 59–60; 5, с. 23–24], забезпечення теоретичного обґрунтування мовної повноправності членів української нації через написання та розповсюдження наукових і публіцистичних праць, проведення правових оглядів, порівняльного аналізу та оцінок відповідного законодавства (Р. Домбачевський [6], К. Левицький [7], В. Старосольський [8], І. Волошин [9]). Не менш важливе значення для справи популяризації боротьби за права рідної мови мала організація різноманітних об'єднаних заходів інформаційно-просвітницького характеру, для участі в яких, окрім відомих правників і адвокатів Східної Галичини – членів Союзу Українських Адвокатів, запрошувалися представники інших західноукраїнських організацій та установ (насамперед громадських та професійних об'єднань, наукових товариств, друкованих видань тощо), які мали великий вплив на громадськість.

Одним із таких найпомітніших заходів стала конференція українських адвокатів та представників центральних установ і преси, що відбулася у Львові 4 червня 1931 року, визначивши спільною метою учасників “свідому і послідовну акцію для освідомлення українського громадянства про значення та вагу права мови для життя і будучини нації, як акцію виховання громадянства на членів новочасної нації” [10, с. 25]. Прийняті, враховуючи цю мету, провідні тези визнавали за українцями в Польщі усю повноту належних їм прав рідної мови та передбачали їх спільний обов'язок вживати негайних, солідарних заходів оборони цих прав від невинуватих обмежень і систематичних порушень з боку польських властей. Серед українських адвокатів, які взяли активну участь у роботі конференції, ті, хто встиг вже чимало зробити для справи подолання вкрай несправедливого становища, в якому перебувала українська мова в Галичині на зламі століть, так і ті, хто раніше проявляв лише незначний інтерес до мовних проблем (К. Левицький, С. Федак, В. Старосольський, Л. Ганкевич, М. Волошин, Є. Давидяк, Р. Домбачевський, О. Надрага, О. Назарук, М. Глушкевич, О. Марітчак та ін.).

Зважаючи на різноманітність напрямків, в яких Володимир Старосольський розвивав свою доволі плідну діяльність із захисту мовних прав українців у Другій Речі Посполитій, можна говорити про комплексний, багатоаспектний характер його участі у вирішенні цієї проблеми, що проявлявся у безпосередньому взаємодоповнювальному зв'язку його громадсько-політичної праці з професійною та науково-публіцистичною діяльністю.

Уже з перших днів участі в українському правозахисному русі на Західній Україні, активним діячем якого Володимир Старосольський став після повернення у 1928 р. з еміграції до Львова, представляючи захист на політичних процесах польської влади проти українців – членів ОУН, УВО, громадських і політичних діячів різної ідейної орієнтації [11, с. 488], питання про порушення мовної рівноправності постало перед ним дуже гостро. Так, наприклад, виступаючи під час Сходин членів Союзу Українських Адвокатів Львівської Делегатури 29 вересня 1928 року, Володимир Старосольський звертав увагу учасників на збільшення кількості випадків, коли через нерозуміння присяжними судьями-поляками української мови “українська палестра стає перед дуже прикрою

альтернативою: промовляти в польській мові, щоби тим способом ратувати іноді справді невинного клієнта, або промовляти по українськи зі свідомістю, що невинний може бути засуджений” [12, с. 41].

Оцінюючи такий стан речей, Володимир Старосольський слушно зауважував, що адвокат-українець, будучи змушений обирати між національними інтересами та інтересами підзахисного, позбавлений можливості повною мірою виконати основне завдання своєї професії у демократичному суспільстві – дбати про здійснення прав не лише приватних, індивідуальних, але й політичних. Попри усю складність ситуації це є лише один її бік. Не треба забувати, і про це теж зазначав мислитель, що подібні прояви нехтування мовними правами українців з боку представників влади, чий “обов’язок розуміти мову населення, це перша передумова, перша кваліфікація урядника” [13, с. 55], є передусім свідченням існування серйозних перешкод у реалізації українськими громадянами в Польщі інших їхніх основоположних прав та свобод, серед яких є і право на судовий захист.

Характерно, що саме на час відновлення у 1928–1939 рр. активної адвокатської практики, яка завдяки сміливому декларуванню й обстоюванню під час захисту клієнтів власної позиції у ставленні до політико-правових і соціальних реалій життя українців у підвладній Польщі Галичині стала своєрідним продовженням громадсько-політичної та наукової праці Володимира Старосольського, припадає пік його зацікавлень проблемами статусу української мови. І цьому є цілком логічне обґрунтування, оскільки як адвокат, вчений-правник, спеціаліст у галузі державного (конституційного) права та справжній соціал-демократ і патріот свого народу він не міг залишатися осторонь гострих реально-практичних правничих проблем, які існували для українського населення в умовах відсутності державності та асиміляторської політики польського уряду, тим більше, що негативні наслідки національної, і, зокрема, мовної дискримінації українців йому не раз доводилося спостерігати безпосередньо, як учаснику судових процесів і у відносинах із органами адвокатського самоврядування.

Тож було цілком закономірним, що коли у 1936 р. справа новелізації законодавства про устрій адвокатури перебувала на завершальній стадії, і проект нового закону, схвалений Начальною Адвокатською Радою у Варшаві, перестав бути тільки тезою для дискусії, набуваючи значення конкретного змісту нового позитивного права, що от-от стане реальністю, Володимир Старосольський один із перших звернув увагу на проявлену під час його розробки і ухвалення принципово незмінну позицію Ради щодо вирішення мовного питання. Виразним підтвердженням цього він вважав історію прийняття відповідної статті проекту, остаточний варіант тексту якої дослівно відтворював формулювання чинного закону про устрій адвокатури: урядовою мовою адвокатського самоврядування беззмінно визначена мова польська, а наполегливі домагання Львівської Адвокатської Ради додати до цього, що “уживання інших мов окреслюють окремі закони”, рішуче відкинуто і замінено доповненням зовсім протилежного змісту про те, що “приписи інших законів про урядову мову не мають примінення” [8, с. 20].

Висловлене Володимиром Старосольським з цього приводу занепокоєння, як згодом виявилось, було небезпідставним. Через два роки саме ця норма вже прийнятого на той час нового закону про устрій адвокатури, а точніше її неоднокове розуміння і застосування членами новоствореної Окружної Адвокатської Ради у Львові, стало приводом для початку нового етапу в історії боротьби за права української мови в Другій Речі Посполитій за участю адвокатів-українців. Тільки цього разу йшлося про право останніх використовувати їх рідну мову у взаєминах із Адвокатськими Радами як органами адвокатського самоврядування.

Володимир Старосольський як представник Львівської Адвокатської Палати в Окружній Адвокатській Раді разом зі своїми колегами М. Волошином і В. Лициняком першими виступили проти підтриманої рештою її членів ініціативи зобов’язати адвокатів та кандидатів у адвокати української національності вживати у своїх письмових і усних зверненнях, а також за інших форм взаємодії із Адвокатською Радою та її органами як і з Дисциплінарним Судом виключно польської мови під загрозою залишення таких звернень без розгляду. Правова оцінка обґрунтованості такого

рішення відображена, зокрема, у їх спільному письмовому поданні до Округної Адвокатської Ради, в якому на основі докладного аналізу та зіставлення положень різних законодавчих актів, що регулюють мовні питання на території Польської держави, доведена безпідставність висновку, "...що право про устрій адвокатури, надаючи адвокатську самоуправу, мало на цілі погіршити становище тих польських громадян української національності, які стали адвокатами і адвокатськими аплікантами, через позбавлення їх прав, що запевняються іншим громадянам, – неадвокатам у предметі вживання їх матірньої мови у відношенні до державних і самоуправних властей та союзів" [14, с. 4].

Така позиція отримала подальший розвиток у діяльності Союзу Українських Адвокатів, члени якого, використовуючи передбачені законом засоби, розгорнули широку акцію в обороні своїх мовних прав перед органами адвокатського самоврядування. Особливої ваги цій справі додавало усвідомлення справжньої цілі боротьби, адже йшлося не просто про неправильне тлумачення і застосування правових норм і навіть не про усунення спричиненого цим незаконного обмеження прав українських адвокатів як сторін і осіб заінтересованих в адвокатському самоврядуванні, принципового значення набувало питання про реальне забезпечення представникам найбільшої в Польщі української національної меншини гарантованих їм прав і можливостей вільного розвитку. Саме цей момент потрібно вважати ключовим під час розгляду загальних підходів щодо розуміння змісту і практичного значення проблем правового статусу української мови у контексті вирішення українського національного питання відповідно до тогочасних історичних обставин та політико-правових реалій.

Певне теоретичне осмислення Володимиром Старосольським цієї проблеми знаходимо у його міркуваннях з приводу існування т. зв. "національних вольностей" – окремого виду прав людини та громадянина, які стосувалися правового становища особи як члена нації. Їх появу вчений вважав першою, однак не дуже успішною спробою вирішити національне питання у державах, що об'єднували у своїх межах різні нації. І хоча конкретний зміст цих свобод був різний, як з погляду на законні приписи, так і на дійсне їх виконання, виразно простежувалися три основні напрями, в яких вони розвивалися: гарантування усім громадянам держави, незалежно від національності, однакового доступу до здійснення публічної влади, право на вільне використання рідної мови у публічних сферах суспільного життя та можливість засновувати національні школи чи вимагати їх заснування в означених випадках від держави.

Відтак заснований виключно на атомістичному розумінні нації як певної кількості громадян держави, що вживали однакову мову та мали інші спільні об'єктивні національні прикмети, такий підхід "не приймав нічого іншого, як тільки індивідуальні інтереси цих одиниць, властиво тотожні індивідуальні інтереси якоїсь кількості цих одиниць" [15, с. 171–172]. Його обмеженість, що наприкінці XIX століття особливо гостро виявилася як у теорії, так і на практиці, привела до поступового утвердження нового розуміння, згідно з яким нація вже не є простою сумою одиниць, але певною спільнотою, якої правове становище як цілості має бути упорядковане. А це, своєю чергою, означало зміну усталеного погляду на права та свободи, що їх держава повинна гарантувати своїм громадянам як членам нації (серед них чи не найвизначніший вплив мали саме мовні права), та їх роль у врегулюванні національного питання. Останнє, як доводить Володимир Старосольський, залишається невирішеним навіть під час існування дуже широких і належно забезпечених індивідуальних національних свобод, які хоч і є тими "чинниками, що у даних історично умовинах помогли національній спільноті витворитися, а разом се форми та символи, в яких вона проявляє себе" [16, с. 260], все ж не можуть забезпечити власні потреби та інтереси нації як колективної цілісності.

Висновки. Участь у правозахисному русі у Західній Україні, що був організований українськими адвокатами у відповідь на дискримінаційну політику польського уряду щодо українців у Другій Речі Посполитій, стала для Володимира Старосольського важливим практичним досвідом, справою, над якою він плідно працював як адвокат та громадський діяч і в якій виразно

втілювалися основні його політичні та наукові погляди та ідеї. Захист мовних прав українців як один із пріоритетних напрямків цієї участі був спрямований передусім на вирішення актуальних проблем тогочасного українського національного та суспільно-політичного життя, збереження ідеї незалежної національної української державності. Це знайшло безпосереднє відображення у характері професійної та громадсько-політичної діяльності Володимира Старосольського щодо висвітлення гострих питань правового статусу української мови у судочинстві та інших публічних сферах та зумовило тісний зв'язок останньої із обґрунтованим ним розумінням національних свобод як гарантованих представникам певної нації індивідуальних прав та оцінкою їх ролі у забезпеченні реальних об'єднаних інтересів нації як цілісного утворення.

1. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів / Л. Ганкевич // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів: СУА, 1934. – С. 38–73. 2. Баран С. Шляхами нашого відродження / С. Баран // Життя і право. – Львів, 1934. – Ч.2. – С. 3–18. 3. Важка місія оборонців у політичних процесах // Діло. – 1934. – 11 серпня. – С. 3. 4. Огородник Т. Участь В. Старосольського у судових політичних процесах проти українців у II Речі Посполитій 1932–1934 рр. (за матеріалами газети “Діло”) / Т. Огородник // Зб. пр. Науково-дослідного центру періодики. – Вип. 11 / НАН України, Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики; ред. кол. М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 2003. – С. 269–279. 5. З життя нашої організації // Життя і право. – Львів, 1938. – Ч. 3. – С. 23–24. 6. Домбачевський Р. За право мови / Р. Домбачевський // Життя і право. – Львів, 1931. – Ч.3. – С. 25–30. 7. Левицький К. В боротьбі за права української мови / К. Левицький // Життя і право – Львів, 1932. – Ч. 2. – С. 36–38. 8. Старосольський В. Права української мови / В. Старосольський // Життя і право. – Львів, 1938. – Ч. 4. – С. 1–9. 9. Волошин М. Права української мови / М. Волошин // Життя і право. – Львів, 1938. – Ч. 1. – С. 28–36. 10. За права української мови // Життя і право. – Львів, 1931. – Ч. 1. – С. 24–25. 11. Огородник Т. Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець / Т. Огородник // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2000. – С. 485–489. 12. Домбачевський Р. З життя наших установ / Р. Домбачевський // Життя і право. – Львів, 1928. – Ч. 2. – С. 38–50. 13. За права української мови // Життя і право. – Львів, 1932. – Ч. 2. – С. 52–58. 14. Права української мови на терені окружної адвокатської ради у Львові // Життя і право. – Львів, 1938. – Ч. 4. – С. 2–9. 15. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій / В. Старосольський. – Ч. 14. – Ретенсбург–Новий Ульм: УТГІ, 1950. – 373 с. 16. Старосольський В. Теорія нації / В. Старосольський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка; ред. У. Старосольська. – 1991. – Т. 210. – С. 161–324.